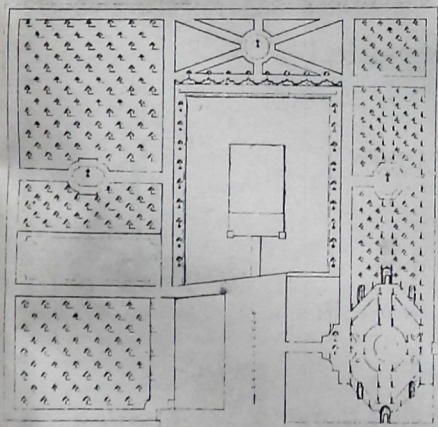

Op 21 november van het vorig jaar schreven we in artikel 30 van deze serie het één en ander over beplantingen in het Groninger kustland. We schreven toen o.m.: „Wanneer we bedenken dat in de driehoek Groningen-Delfzijl-Zoutkamp in voorgaande eeuwen over ongeveer honderd borgen of steenhuizen voorkwamen, kunt u zich wellicht voorstellen hoe anders het landschap was. Immers, elke borg kende eigenlijk wel een singelbeplanting. Deze "borgbossen", zoals we ze mogen noemen, domineerden in het landschap". Welnu, wat er zoal leefde en groeide rondom de Ommelander borgen willen we in deze aflevering eens nader bekijken. We moeten namelijk niet vergeten dat met het verdwijnen van de vele borgen tevens een belangrijk stuk flora en fauna uit de Ommelanden is verdwenen. Voorgoed. Het zou te ver voeren, om alle borgtuinen etc. die er geweest zijn, te bespreken. Daarom willen we ons in hoofdzaak beperken tot de verdwenen beplantingen rond de borg Dijksterhuis en de nog bestaande beplanting rond de Menkemaborg. Respectievelijk één der laatst gesloopte en één der best bewaard gebleven borgen.

De stijltuinen vormen een aparte groep

Wanneer u de talloze — interessante — beschrijvingen leest over borgen en steenhuizen in het bekende boek van Formsma-Lutjens-Pathuis, is het opvallend hoe weinig er over de beplantingen in het algemeen wordt geschreven. Meestal wordt volstaan in de trant van: ...desselves hoven, gragten, cingels en plantagien, wordende het bosch en de landerijen binnen de buiten-gracht gelegen begroot op . . . enz. enz. Of in een beschrijving van een andere borg: zal worden verkocht . . .

Ontwerp tuinaanleg Menkemaborg te Uithuizen 1e helft
18e eeuw.

grote tuinen met een bollesau rondom, ruijme kanten, sterrebosjes, visrijke grachten met singels er om heen . . . En tenslotte nog een willekeurig voorbeeld: Bij de ver. koping in 1803 is sprake van . . . tuinen, vijvers, allees. Engels bos enz. Veel meer wordt ons beschreven in de Groningse Volksalmanak van 1853. Hierin staat een artikel van J. A. Krol, over de Borg Dijksterhuis te Pletburen.

Om een indruk te krijgen wat er nu werkelijk rondom een borg aan flora en fauna aanwezig kon zijn, zullen we u enkele gedeeltes (beknopt) laten meelezen.

„Een oprit met rechts essenbomen en links kreupelhout leidde naar de ingang van het landgoed. Wanneer men deze ingang passeerde, volgde men een oprijlaan met aan weerszijden een rij opgesnoelde lindebomen en daarnaast aan beide kanten een zestig meter brede strook bos met verschillende soorten bomen. Daarna stond men voor de grote poort, die nu geplaatst is voor de borg „Menkema" te Uithuizen.

Bij de grote poort zuidowarts de donkere lindenlaan volgende, waar langs de gracht nog een tiental zware beukebomen met prachtige gladde stammen stonden, zag men door het kreupelhout een weiland, dat omzoomd was door een brede singel van lepebomen. In het weiland groeiden knotwilgen en in het midden stond een zware kastanjeboom, terwijl vooraan een duiventil stond.

De zuidkant van de tuinen werd geflankeerd door een ringel van 3 rijen beuken ter lengte van plm. 150 meter. Aansluitende aan deze hoek was aan de noordzijde een jongere aanplant te vinden van lepebomen. De oostzijde van de buitengracht werd weer geflankeerd door een laan van zware elkenbomen, met daarnaast een sloot met een rij knotwilgen. De noordkant der tuinen werd beschermt door een bredere laan van essen, iepen of esdoorn, die beter bestand waren tegen de ruwe zeewind. Dit gold ook voor de westkant tot de grote poort.

Bij een bezoek aan „Huis ten Dijke“ kon men met toelating van de eigenaar op de bewoners der boerderij, die tuinen en de borg bezichtigen. In Breda binnengedrongen, sloot het terrein waarop de borg was gebouwd. Deze straat, die jaarlijks werd ontlast van de overtollige waterplanten, was vrij diep, n.l. 2 á 3 meter. Er was veel waterwies in de gracht, karper, snoek, baars, voorn en aal. Een koppel eenden ruimde het overtollige kroos op, terwijl de snoeken in toom werden gehouden door jaarlijks een grote groep exemplaren dood te schieten. Men lange hark werden er soms dertig in een jaar binnengehaald. De hengelsport gaf hier veel gelegenheid, moole vangsten witvis werden gemaakt en in de winters werd soms veel aal gevangen. Enkele jaren

lang huisde op de zuiderschoorsteen van de oude borg een ooievaar, hetgeen een aardig schouwspel was, vooral wanneer de oude vogels klepperend op hun kroost neerzagen.

Vanaf het voorplein zuidwaarts de tocht vervolgende, kwam men langs een grote tuin met fijnere planten, zoals rozen en andere bloemen en langs de zuidmuur van het koetshuis blauwe en witte druiven, abricosen enz. Hierna stond men onder de oude lindes langs de slotgracht. Imponerend was de aanblik van de kastanjelaan midden door dit park, met zijn machtige kruinen en bladertool. Vooral in de bloeitijd een schitterend schouwspel. De rechte boom vooraan was enorm van omvang. Zijn stam kon nauwelijks door drie volwassen personen met de armen worden omklemd. Ten westen van deze kastanjelaan waren appel-, pere- en notebomen van diverse soorten. Eveneens moerbeil-, mispel- en kerseebomen. Mooie gazons, aardebakkers en een groentetuin waren aanwezig, afgesloten door goed onderhouden ligusterheggen of perebomen in leivorm.

De oost- en westkant van het park werden omzoomd door forse beuken, met doorsneden van 0,80 tot 1,50 meter. Grote reigerkolonies bevokten met hun nesten deze hoge bomen en bevulden met hun uitwerpselen de wandelpaden. In het bijzonder vielen op de twee moole, forse notebomen, die in de herfst aan de tuinman veel werk en vuile handen bezorgden bij het verzamelen van de oogst. Een hoek was beplant met hazelaars en ten oosten van de kastanjelaan weer fruitbomen, waaronder pruime- en kersebomen. In het houtbestand langs de oostzijde, waar veel elken en beuken in een dicht woud overgingen, hulsden veel tortel- en houtduiven, terwijl de wiewaal in de hoge beuken haar nestje buiten bereik van mensenhanden, wist te bouwen. Grote roekenkolonies werden soms een plaag, zodat de nesten moesten worden opgeruimd. Eenden- en nesten werden door deze vogels dikwijls leeggeroofd. Ruim veertig verschillende soorten vogels hadden in het bos hun broedterrein. Vermelding verdient nog, dat een leukere bosbes in de gazons veel vruchten opleverde en dat er op een pruimeboom drie soorten pruimen waren geënt.

Aan de noordzijde van de borggracht was een breed wandelpad met acacia's. Aansluitend aan de boerderij bevond zich een 50 are grote moestuin. Het gehele terrein binnen de grachten vormde een eldorado voor natuurliefhebbers en jagers en men kan zich voorstellen hoe jammer het is, dat het in die tijd gevoerde beleid gefaald heeft en dat men geen vooruitzichte blik heeft gehad'. Tot zover J. A. Krol.

wielewaal

Wat we wel weten, is, dat vele borgbewoners zich toelieden op de aanleg van zgn. stijltuinen. Behalve zo'n siertuin — aangelegd in een bepaalde stijl — kende men nog de kruidentuin, de ooftuin, de groentetuin en de bleekvelden. Maar eerst iets meer over die stijltuinen. Stijltuinen in het algemeen. Verreweg de meeste door de mens aangelegde tuinen, zijn bij een bepaalde groep of categorie, in te delen. De stijltuinen vormen en zich een aparte groep.

De andere groepen zijn: 1 De heemparken, ook wel wildeplantentuinen genaamd. Deze zijn voor een belangrijk deel aangelegd door gemeentelijke plantsoendiensten in de diverse stadsparken. 2 De botanische tuinen. Deze omvatten het gebied van de wetenschappelijke benadering. Ze zijn ontstaan uit de behoefte naar kennis over de verschillende soorten van planten. In het noorden kennen we in Haren 'Hortus de Wolf'. 3 De kollekties. Tuinen ontstaan uit een persoonlijke voorliefde voor een bepaalde soort of groeiwijze. In deze tuinen ontmoet u een verzameling van de vele soorten van een bepaalde groep van planten. Men spreekt

dan ook veelal van groeivormen. Deze groeivormen zijn bij de kollekties als volgt onder te verdelen: a. kruiden; b. loofbomen; c. klim- en slingerplanten; d. naaldbomen; e. struiken en houtige gewassen; f. berg- en rotsplanten; g. cactussen en vetplanten, bol- en knolgewassen, orchideën. Dat was dus de categorie kollekties.

aan de hand van twee belangrijke feiten. In de vierde plaats de groep stijltuinen. Zoals gezegd, wordt met stijltuin bedoeld een siertuin. Een siertuin, die bij een huis hoort. Of dit huis nu een klooster of een borg, een landhuis of een bungalow is: in al deze gebouwen wonen mensen, die hun woning graag met een 'groene kamer' willen uitbreiden. Het is gebleken, dat het bouwen van huizen en het ontwerpen van tuinen beide aan tijd gebonden zijn en altijd een uitdrukking zijn van de geest van de tijd.

Ook de categorie stijltuinen zijn in drieën te verdelen, t.w. a. Oudhollandse tuinen en reconstructies; b. landschappelijke parken en tuinen; c. moderne siertuinen. Onze interesse gaat speciaal uit naar de onder a. en b. genoemde tuinen. Tot de groep a behoren o.a. De Prinsenhof te Groningen, Borgtuin en Park van Verhulderstuit te Leens en de Siertuin van de Menkemaborg te Uithuizen. Tot groep b behoort o.m. de pastorieltuin (met Dommie's Toenhoe) te Pieterburen.

Reeds in de Middeleeuwen deed men al aan tuin aanleg. De Middeleeuwse stijl tuin was sober en eenvoudig. Men stelde meer belang in de kruiden-, groente- of bloementuin. Deze waren doelmatiger. In de daarop volgende periode, de Renaissance, verschenen de rechtlijnige siertuinen, waar voor het eerst gebruik wordt gemaakt van de tulp en de hyacint. Na de Renaissance valt de Gouden Eeuw. De tijd van pracht en praal, waarin monumentale paleizen en tuincomplexen worden aangelegd.

Het is vooral prins Willem III, Stadhouder van Holland, geweest, die de stijllijn in die tijd groots voortving, tegenover zijn tuinarchitect Daniël Marot, brengt als volgt van zijn geniale Le Notre, de Franse stijllijn naar ons land. **Kenmerkend voor deze prachtige baroktuinen** waren een groots assenstelsel, waterbasins met spulpende fontein, zware beeldhouwwerken, gesnoeden hagen en lanen, **sterrenbossen**, doolhoven, gesnoede boomvormen, oranjerieën, volières, heretekamp, visvijvers enz. Verder (en zeer opvallend) de laag gehouwen buxusranden en gesnoeden taxusbomen (vormsnoel).

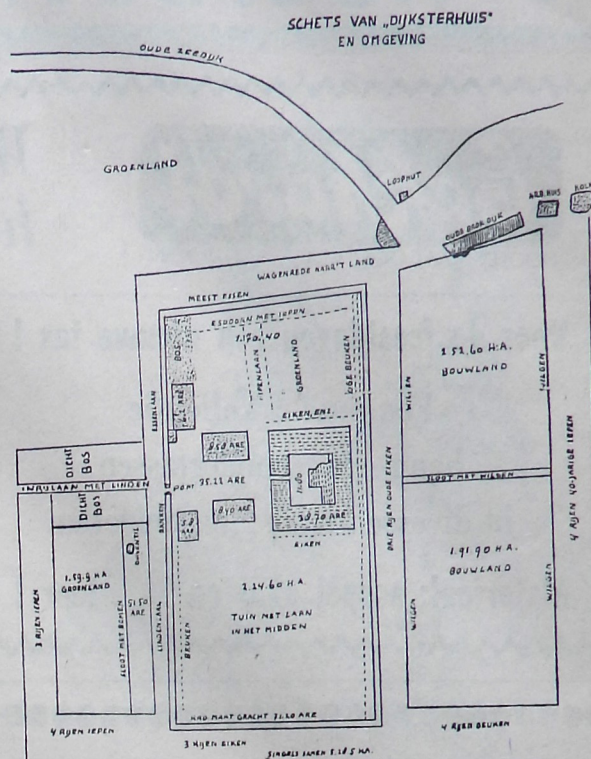
Grote stijltuinen, zoals men die eertijds in Holland kende, zijn hier niet aangelegd. Toch was ook hier de Hollandse invloed merkbaar. Zo is bijvoorbeeld de Renaissancetuin van de Prinsenhof te Groningen één der best bewaard gebleven tuinen in de Oud-Hollandse stijl. Deze unieke tuin kent onder meer 'n loofgang van haagbeuk.

In dezelfde tijd is de tuin van de Menkemaborg gereconstrueerd. Zoals de meeste Ommelanden borgen, heeft ook deze borg een renaissance stijltuin gehad. In 1927 is de huidige tuin, naar de 18e-eeuws voorbeeld opnieuw aangelegd en gerestaureerd. De herstelling is uitgevoerd onder leiding van de bekende Henri Copijn. In de tuin o.m. rozenberoeu's, een ducalijn, een rozenarium.

In het hulsarchief van de borg bevindt zich nog een ontwerp van tuin- en bosaanleg, daterend uit de eerste helft van de 18e eeuw. Ook hier valt op de **strakke lijn** van een assenstelsel. Rondom de binnengracht staan **plantenpompjes** in grote potten of kulpen, afgebeeld als planten in vazen. Het gaat om gewoonte tropische planten in koude landen. Omdat deze planten niet bestand waren tegen de winterkou was deze gewoonte moesten ze 's winters ondergebracht worden in een vorstvrij gebouw: een oranjerie. Zeker is het niet, maar het is aannemelijk, dat ook bij de Menkemaborg een oranjerie gestaan heeft.

Ook de rechtlijnig aangelegde tuin van de borg Verhildersum, past uitstekend in het totale geheel. Het geeft een goede indicatie van de vroegere 'borgen.flora'. Na de strakke, bijna wiskundige stijl volgt er een romantische periode. De 19e eeuwse mens richtte zijn blik naar het verre verleden: naar de Middeleeuwse tijd. Men zocht terugkeer naar het gewone, het eenvoudige. Zodoende kon het gebeuren, dat de zgn. Engelse Landschapstijl hier meer en meer terrein won in de meest letterlijke zin van het woord. De rechtlijnigheid — kenmerk der vorige perioden — verdween en maakte plaats voor groeperingen. Ook de solitaire groei van fraaie bomen verving de rijenbepanting. De Engelse tuin moest zo natuurlijk mogelijk zijn. Toch wilde men het te mooi maken: alles wat men zoal in de natuur

Flora en fauna rond de borgen

tegen kwam, moest men ook in de tuin terug kunnen vinden. Dit leidde dikwijls tot buitensporige toestanden. Op een betrekkelijk gering oppervlakte vond men soms vijvers, rotsparthen, bergjes en heuveltsjes, *hermitages* enz. Zelfs kunstmatige ruïnes en kluisenaarsgrotten, maar ook rustieke bruggetjes kon men in de Engelse Landschapstuin tegen komen.

Een mooi voorbeeld (alhoewel maar klein) vindt men in de pastorieltuin te Pieterburen: een bochtige vijver en kettingbrug, een statige brulne beuk. In deze tuin kan men tevens een verzameling van kruiden en oude cultuurplanten bewonderen, zoals deze o.m. bij de Groninger borgen groeiden. In veel tuinen voor de grote en statige boerderijen in het Groningerland vindt men dikwijls nog wat terug van de Engelse stijltuin. Restanten zijn veelal de bergjes al of niet begroeid, de kronkelende vijvertjes met de bruggetjes en de groepjes struiken en bomen. We kunnen gerust aannemen, dat zeer veel borgtuinten in de vorige eeuw veranderd zijn in de Engelse stijltuin. Ook de siertuin van de Menkemaborg is zo aangelegd geweest. Tot zover de stijltuin rond de Groninger borg.

Zoals reeds gezegd, behalve de stijltuin kende men ook nog de ooft- en kruidentuinen. Deze laatste louter uit behoefte. Immers, de bewoners van de borg en de eventuele bijgebouwen moesten eten en drinken. Welnu, een groot gedeelte van dat voedsel werd in velerlei vorm, rondom de borg, vergaard.

Men had vee voor de melk en het vlees. In het schathuis werden de kalveren en de varkens geslacht en verwerkt, Trouwens alles gebeurde in het schathuis. Daar werd het vlees gerookt en bewaard. De ooft, het fruit verwerkt, enz.

Er werden veel fruitbomen geplant: appels, peren, noten, kersen, prulmen, enz. De boomaarders besloegen dikwijls grote oppervlakten. Ook werd er in die tijd veel vegeten. Deze vis betrok men uit de grachten, maar ook uit de — in de nabijheid van de borg gelegen — viskenien en snoekegaten. Bij de Menkemaborg zijn beide laatste nog aanwezig. Dagleijks werden ook duiveltjes op palen — doevetjes — gevangen. Het was een vaste dagelijkse gang van het schathuis naar de duivelslag.

Het was een geheel eigen wereld in en rond een Groninger borg. Een wereld temidden van een rijke flora en fauna. Zo vormde elke borg met zijn direkte omgeving een oase van leven in vele vormen: spontaan en kunstmatig, maar zeker uniek. Juist dat unieke treft ons bij het lezen der oude borgbeschrijvingen; te meer nog omdat het verdwenen is. Nagenoeg alles is verdwenen; een reden te meer om zuinig te zijn op datgene wat nog overgebleven is.

